

FORSKNINGS**ETIKK**

NR. 03/10 // oktober 2010 // 10. ÅRGANG

VOLD OG TRAKASSERING

STRID OM FORSKNINGSPROSJEKT

"VI VIL LEVE LENGE VI" – ELLER VIL VI DET?

DET HAR TATT BORTIMOT 10 ÅR – men nå er det alvor. Epigenetikken* er blitt det store nye forskningsfeltet som kan forebygge alvorlig sykdom og kanskje også påvirke vår livslengde.

Lone Frank har en artikkel i den danske avisen Weekend (3. sept. 2010) hvor hun beskriver epigenetikken som neste generasjons forskningsfelt. Professor Kristian Helin ved Københavns universitet leder en forskergruppe som satser på epigenetikk. – Feltet åpner for mulighet til å behandle alle slags sykdommer, og kunnskapen kan forandre hele vårt syn på biologien, sier han.

Helin som forsker på kreft, sier at ved å forstå epigenetikken, kan man komme dit at man kan forebygge visse kreftformer, f. eks. hindre at en kreftcelle "skrues på". Forskning har vist at spesielle enzymer kan være forhøyet i en kreftcelle lenge før sykdommen bryter ut. Hvis man kan få til å diagnostisere dette tidlig, kan man hemme eller stimulere bestemte enzymer på en måte som treffer akkurat de cellene hvor noe galt er på vei til å skje. Man kan selvfølgelig ikke forstyrre disse prosessene i hele kroppen.

Innenfor faget psykiatri er det også stor interesse for epigenetikk. Man har undersøkt hjerner fra depressive pasienter og funnet epigenetiske endringer i spesielle hjerneområder. Forskere kaller epigenetikken for psykiatrisk forsknings tredje bølge – etter tidligere "den tradisjonelle genetikken" og "studier av miljøfaktorer".

En annen forsker, Peter Jones, sier begeistret at man gjennom epigenetikken kan få mer kunnskap om hvordan vi eldes. – Hvis vi finner ut av dette, må det jo være mulig å skru tiden tilbake, altså at vi kan stoppe en aldringsprosess. Kanskje.

I hvert fall var det en artikkel i Nature i juni som fortalte om *rundormen C. elegans* som fikk forlenget sin levealder med 1/3 ved å fjerne et enzym som påvirker metyleringsprosessen. Det er stor forskjell på en rundorm og et menneske, men allikevel?

Det etiske dilemma fram i tid vil trolig vise seg gjennom hvordan denne kunnskapen blir brukt. Forebygging av sykdommer – ja – det vil vi gjerne, men vil vi virkelig leve til vi er 130 år?

*"Epi" er gresk og betyr "ved siden av" eller "utover", altså noe som er mer enn selve genet. Epigenetikken konsentrerer seg om å forstå prosessene som foregår inne i selve genet. Genene blir skrudd av ved hjelp av metylering. Mens en mutasjon forandrer DNA-sekvensen i genene, kan epigenetiske faktorer bestemme genets aktivitet.

Lise Ekern

Lise Ekern | REDAKTØR

FOTO: TROND ISAKSEN

FORSKNINGSETIKK

ISSN 1502-6353

UTGIS AV
DE NASJONALE
FORSKNINGSETISKE
KOMITEER

I REDAKSJONEN

Lise Ekern, ansv. redaktør
lise.ekern@etikkom.no
Telefon 23 31 83 11

Sigrid Skavlid,
sigrid.skavlid@etikkom.no
Siw Ellen Jakobsen,
siwellen@online.no

ABONNEMENT

TILSENDES GRATIS VED
HENVENDELSE TIL:
ab@etikkom.no
eller telefon 23 31 83 00

FORSKNINGSETIKK

BESØKSADRESSE:
Prinsens gate 18
POSTADRESSE:
Postboks 522 Sentrum,
0105 Oslo
TELEFON: 23 31 83 00
TELEFAKS: 23 31 83 01
E-POST: post@etikkom.no
INTERNETT: www.etikkom.no

DESIGN: Geir Henriksen /
Blæst Design AS
TRYKK: Rolf Ottesen

OPPLAG: 2900 eksemplarer
Forsidefoto: Illustrasjonsfoto,
Shutterstock

Fagpressen **F**

SHUTTERSTOCK

LISE EKERN

FOTO: UDANO

4

9

INNHOOLD

FORSKNINGSETISKE KOMITEER

Uenighet om forskningsprosjekt	4
Etikk mer enn juss	8
Vår tids Gud: Vitenskapen	9
Om forholdet etikk og juss	12
Behandling av dyr, etisk debatt	15
Sett og hørt	18
Piltdown-mennesket, historie	20
Leserinlegg	22
Bokomtale	23

DE NASJONALE FORSKNINGSETISKE KOMITEER har fått sitt mandat fra Kunnskapsdepartementet. Komitésystemet er hjemlet i Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning – forskningsetikkloven. Den trådte i kraft 1. juli 2007.

Komiteenes oppgave er blant annet å stimulere til debatt om saker som har betydning både for forskersamfunnet og for befolkningen generelt. Komiteene er administrativt tilknyttet Norges forskningsråd.

STATEN SNAKKER

Vold og seksuelle overgrep skjer mot barn og ungdom – i hjemmet, på skolen og på internett. Men omfanget vet vi nesten ingenting om. Når to forskere ønsket å kartlegge nettopp omfanget, satte jurister og Datatilsynet foten ned. Tekst: Siw Ellen Jakobsen, foto: Lise Ekern

Samfunnet og staten er på den ene siden opptatt av at barn og unge med overgrepserfaringer skal bli hørt. Samtidig har vi innrettet oss med kontrollmekanismer som gjør at så ikke alltid skjer.

Forskere som har stanget hodet i regelverket mener dette er noe vi bør diskutere.

Kunnskap om overgrep

Barne- og likestillingsdepartementet har bevilget penger til en undersøkelse som blant annet skal gi kunnskap om i hvilken grad ungdom i Norge har vært utsatt for vold, overgrep og uønskede seksuelle erfaringer med voksne eller jevnaldrende. Kunnskapen skal brukes til å gi et bedre grunnlag for å utvikle forebyggende tiltak.

Undersøkelsen, (*se faktaboks side 7*), som også dekker forhold knyttet til helse, levevaner, selvoppfattelse, familie, venner og fritidsinteresser, er allerede gjennomført i Danmark og Finland. Den er også støttet av Nordisk Ministerråd. Men nå er det fare for at den ikke blir gjennomført i Norge. Idet Forskningsetikk går i trykken, har forskerne ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) fått delvis nei fra Datatilsynet. Saken

- Jeg mener Datatilsynet tolker loven for strengt, sier forsker Svein Mossige.

er påklaget og skal opp i Personvernemnda denne høsten.

Nasjonal forskningsetisk komité for humaniora og samfunnsvitenskap (NESH) har vurdert søknaden fra NOVA. Komiteen mener det gis en god begrunnelse for behovet for den kunnskapen som undersøkelsen søker å nå. De anbefaler at undersøkelsen blir gjort under visse forutsetninger (*se egen sak side 8*).

Det samme gjør også jurist Lucy Smith og Barneombudet, som begge er bedt om en uttalelse.

MED TO TUNGER

Sprikende oppfatninger

Er det riktig å spørre 14-15-åringer om de er blitt utsatt for vold og seksuelle trakasseringer fra voksne eller jevnaldrende, uten at foreldrene først har gitt et aktivt samtykke til undersøkelsen?

Og er en 14-15-åring kompetent til å selv å gi et aktivt samtykke til å svare på slike spørsmål?

Her spriker oppfatningene. På den ene siden står Datatilsynet, og på den andre de øvrige partene som er hørt i saken.

Datatilsynet mener at mindreårige ikke har selvstendig samtykkekompetanse for å delta i dette prosjektet. De mener at det må innhentes aktivt samtykke fra foreldre. Begrunnelsen er at undersøkelsen innebærer en omfattende og detaljert kartlegging av det enkelte barns liv, og at mange av spørsmålene er svært sensitive. I henhold til personopplysningsloven er hovedregelen at bare myndige personer kan gi et gyldig samtykke. Barnelova sier i tillegg at de som har forelderansvaret har rett og plikt til å ta avgjørelser for barnet i personlige forhold. Foreldre er de som i hovedsak kjenner barna best og best kan vurdere deres modenhet, livserfaringer og individuelle fysiske og psykiske forutsetninger, mener Datatilsynet.

Familie er overgripere

Svein Mossige er forskningsleder ved NOVA og ansvarlig for den norske delen av Nordisk omfangsundersøkelse. Han skjønner at dette har vært en vanskelig sak for Datatilsynet, men mener de tolker loven for strengt.

– Vold og seksuelle overgrep skjer ofte i nære relasjoner. Noen ganger er en av foreldrene overgriperen. Andre ganger er overgriperen en person en av foreldrene ønsker å beskytte. Noen foreldre kan derfor ha en egeninteresse i å hindre forskning på barna deres, sier Mossige.

Han mener det er et paradoks at samfunnet på den ene siden er svært opptatt av at de som har erfaringer med vold og seksuelle overgrep skal bli hørt, samtidig som vi på den annen side benytter et lovverk som hindrer at barn og unge blir hørt.

– I følge Barnekonvensjonen skal barn har rett til å uttale seg i saker som angår dem. Men Datatilsynet argumenterer motsatt, og hevder nemlig at i så vanskelige spørsmål som dette, må foreldrene bestemme hva barna skal uttale seg om.

Mossige mener dessuten at forskerne vil ivareta foreldrenes rett til å beskytte barna sine, gjennom at de gir foreldrene rett til passivt samtykke.

– Vi informerer foreldrene generelt om hvilke temaer som skal tas opp i undersøkelsen og gir foreldrene mulighet for å reservere barna sine fra å være med. De kan også be om spørreskjemaet på forhånd.

Datatilsynet mener på sin side at foreldrene må informeres mer konkret om spørsmålene i undersøkelsen, gjerne ved å legge ved spørreskjemaet. Tilsynet mener også at samtykket må være aktivt, at foreldrene må skrive under på at barna kan delta.

Hva skjer på Internett?

I alt 10 000 norske 10. klassinger er trukket ut til å delta i prosjektet. De fleste vil være 15 år, men noen vil bare være 14 år når de svarer på spørsmålene. Har så unge mennesker forutsetninger for å forstå hva de er med på og hva det spørres om?

Datatilsynet mener det er høyst tvilsomt om barna har selvstendig samtykkekompetanse i et forskningsprosjekt av denne art, på grunn av variasjon i modenhet. Mossige er sterkt uenig.

– Vi har et godt empirisk belegg for å si at de aller fleste ungdommene forstår disse spørsmålene. Det er gjort en liknende undersøkelse både i Danmark og Finland med informanter i samme alder. I Danmark har forskerne i etterkant spurt noen tusen ungdommer, som deltok i undersøkelsen, mer inngående om de har forstått spørsmålene, og de fleste viser at de har gjort det. I tillegg er det utført pilotundersøkelser i forkant av hovedundersøkelsen. Disse pilotundersøkelsene ga ikke grunnlag for bekymring for at ungdommene skulle bli utsatt for noe de burde beskyttes mot.

For Mossige innebærer samtykkekompetanse at de som tar del i forskningen, vet noe om hva det spørres om.

– Jeg mener det er god grunn til å tro at disse ungdommene har vesentlig mer

kunnskap om de temaene vi spør om enn foreldrene deres har. Ta for eksempel bruk av Internett. Vi voksne vet lite eller ingenting om den verden våre barn og unge lever i på nettet, i hvilken grad de møter fremmede der og i hvilken grad det utgjør en fare for dem. Dette er kunnskap som det er svært viktig å få tak i. Men hvem andre kan gi oss den enn de unge selv? Tidligere studier hvor vi har spurt 18-åringer om disse temaene, gir grunn til å tro at det er få som opplever overgrep gjennom internett. Men vi har aldri spurt 15-åringer om dette, så deres erfaringer vet vi ingenting om.

Kan få problemer

Nordisk omfangsundersøkelse stiller spørsmål om en rekke sensitive forhold. Forskerne sikrer et godt støtteapparat for dem som ønsker å snakke med noen eller har behov for hjelp.

– Vi har en avtale med skolehelsetjenesten, som skal være tilgjengelig for å snakke med ungdommene. Jeg vil også, som klinisk psykolog, være tilgjengelig, forteller Mossige. Han forteller at tilsvarende tjeneste har vært tilgjengelig i Danmark og Finland, men svært få har benyttet seg av den.

– Dette er jo ikke et tema som det er taust om i samfunnet. Opplysninger om vold og seksuelle overgrep dukker opp gjennom fil-

mer, avisoppslag og på skolen. Vi vet at ungdommer i denne aldersgruppen er spesielt sårbare for å bli utsatt for seksuelle overgrep og krenkelser fra jevnaldrende. Både gutter og jenter har slike erfaringer. For de fleste er nok ikke dette et nytt tema som det aldri har vært snakket om før. Vi har grunn til å tro at dette er noe ungdommer snakker med hverandre om. Vi har lagd gode og gjennomarbeidede spørsmål til undersøkelsen, og det kan tenkes at det også oppfordrer ungdommer til å snakke om dette på en god måte, mener forskeren.

Datasikkerheten

Dataene i denne undersøkelsen skal samles inn ved hjelp av elektroniske spørreskjema. I Norge har det i mer enn ti år vært vanlig å bruke elektroniske spørreskjemaer i intervjuundersøkelser. I de andre nordiske landene har man hatt gode erfaringer med at ungdommene kan legge svarene sine rett inn på datamaskinene, sier Mossige.

– Det styrker opplevelsen av anonymisering når ungdommene sitter og fyller ut skjemaet på datamaskin framfor på papir. Dette er særlig en fordel når det er spørsmål av sensitiv og privat karakter. I tillegg kan spørsmålene på denne måten besvares i ungdommens eget tempo.

– Det er en stor fordel for oss at dataene går direkte fra PCen til serveren og blir

Nordisk undersøkelse

elektronisk registrert. Det er også en fordel å bruke PC til åpne spørsmål. Det blir mye enklere å skrive inn mye tekst med tastaturet enn med blyant eller penn. Dette gjør materialet mye mer interessant for oss, sier Mossige.

Datatilsynet mener på sin side at data-sikkerheten på denne måten ikke blir tilstrekkelig ivarettatt. Datafilene som NOVA mottar og skal benytte i sin analyse, vil i tre måneder inneholde identifiserbare opplysninger. Koblingen mellom spørreskjemaene og e-postadressene vil i denne perioden ligge i systemet til firmaet QuestBack, som tilbyr bistand med ulike typer undersøkelser.

Juristenes inntogsmarsj

Datatilsynet foreslår en alternativ løsning, hvor undersøkelsen gjennomføres anonymt. Da vil tilsynets avslag falle bort, fordi undersøkelsen ikke lenger vil bli rammet av Personopplysningsloven. Spørsmålet om samtykkekompetanse fra foreldrene vil da ikke komme opp, påpeker Datatilsynet.

Forskerne mener på sin side at det vil forringe datakvaliteten hvis intervjuene gjøres anonymt. Man har da ikke kontroll med hvem som svarer, om de svarer en eller flere ganger og muligheten for "tullesvar" blir større. Og hvis det for eksempel

i svar på de åpne spørsmålene blir beskrevet pågående alvorlige overgrep som burde få en eller annen oppfølging, ville forskere være avskåret fra å gjøre det.

– Vi synes denne løsningen er betenkelig. Vi ønsker å gjøre en undersøkelse som i utgangspunktet er gjort til gjenstand for eksterne kritiske vurderinger både i faglig og ikke minst i etisk og rettslig forstand. Datatilsynets egen måte å vurdere søknaden på legger opp til en rettsliggjøring av forskningen. At det som ikke er i konflikt med lovverket, er greit.

Mossige mener at faglighet og etikk kolliderer med juss i denne saken.

– Jeg er redd dette er en utvikling vi vil se mer til i fremtiden. Ethiske og faglige overveielser kommer ofte i skyggen av de juridiske. Og mot jussen har ikke vi forskere mye vi skulle ha sagt, mener forsker Svein Mossige.

Psykologen skal selv snart skifte arbeidssted til Universitetet i Oslo.

– Vi har brukt så mye tid, penger og energi på denne godkjennelsesrunden, at muligheten for å gjennomføre undersøkelsen er i ferd med å forsvinne.

Mossige håper likevel at Personvernemnda kan hjelpe forskerne med å finne en løsning som både er juridisk gangbar og samtidig kan gi samfunnet kunnskap på et område som fortsatt er upløyd mark.

På oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet gjennomfører forskningsinstituttet NOVA (Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring) en undersøkelse om ungdoms trivsel og levekår. I alt er 10 000 elever i 10.- klasse ved 190 skoler trukket ut til å delta.

Sentrale temaer i prosjektet er ungdoms erfaringer med vold, overgrep og seksuelle krenkelser. Undersøkelsen vil også dekke forhold knyttet til helse, levevaner, selvoppfattelse, familie, venner og fritidsinteresser. Formålet med undersøkelsen er å gi økt kunnskap om i hvilken grad ungdom i Norden og Norge har vært utsatt for vold, overgrep og uønskede seksuelle erfaringer med voksne og/eller jevnaldrende; undersøke sammenhengen mellom faktorer som har betydning for unges utvikling, trivsel og hverdagsliv og utsatthet for vold, overgrep og uønskede seksuelle erfaringer; og å gi et bedre grunnlag for å utvikle forebyggende tiltak for å hindre seksuelle og fysiske overgrep mot barn og ungdom.

Ungdommene vil bli bedt om å fylle ut et elektronisk spørreskjema. En tilsvarende undersøkelse er gjennomført i Danmark og Finland.

ETIKK MER ENN JUSS

– Etikk er ikke bare et spørsmål om hva som står i loven eller ikke. Til syvende og sist er det moralske avveininger som må tas når man vurderer forskningsprosjekter.

Tekst: Siw Ellen Jakobsen, foto: Lise Ekern

Det sier tidligere komitéleder for Nasjonal forskningsetisk komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH), Anne-Hilde Nagel. Hun har vært med på å vurdere søknaden fra NOVA.

– Vi opplevde Nordisk omfangsundersøkelse som et prosjekt som langt på vei hadde ivaretatt forskningsetiske hensyn. Vi mente at forskerne argumenterte godt for å akseptere passivt samtykke fra foreldrene. Samtidig mente komiteen at prosjektet burde videreutvikles på flere punkter, særlig knyttet til spørsmålet fritt og informert samtykke, sier Nagel.

Bruk av skoletiden problematisk

– En av våre kommentarer gjaldt at undersøkelsen skal gjennomføres i skoletiden. Det kan være en fordel for forskerne å benytte skoletiden, fordi det kan gi stor deltakelse. Men det kan også bidra til at frivilligheten svekkes, fordi skolen er tvun-

gen, og det kan være en belastning for eleven å si nei til å være med. Det bør derfor eksistere gode alternativer for dem som ikke ønsker å delta i undersøkelsen, uten at disse elevene blir svært synliggjort.

Komiteen ville også at det i brevet til foreldrene skal komme tydelig fram at det blir stilt sensitive spørsmål, spørsmål som kan forsterke eller fremskynde følelsesmessige reaksjoner. De ber også forskerne om å unngå å spørre direkte om hvem som har utført eventuell uønsket seksuell kontakt. Komiteen anbefaler videre at hvis det er praktisk mulig, er det ønskelig at resultatene fra undersøkelsen formidles tilbake til ungdommene.

En balansekunst

Anne-Hilde Nagel mener at i den grad undersøkelsen kan bidra til forebyggende tiltak, er det positivt for barn og for samfunnet som helhet. Dette er viktig å ta med i avveiningen når man vurderer prosjektet forskningsetisk.

– Det er ofte slik at ulike forskningsetiske hensyn må veies mot hverandre. I NESH sine retningslinjer står det at vi skal være ekstra varsomme når det gjelder forskning der barn og unge deltar. Men samtidig har vi også en ekstra varslingsplikt i forhold til vonde ting barn og unge kan bli utsatt for, slik som mishandling eller overgrep. Det er en utfordring å finne den rette balansen her, sier hun.

Nesten hver femte danske jente i 15-årsalderen har hatt seksuelle erfaringer med jevnaldrende, mot sin vilje

De fleste seksuelle overgrep mot unge i Danmark begås av jevnaldrende og ikke av eldre personer. Dette er et av resultatene fra den danske delen av Nordisk omfangsundersøkelse, publisert i rapporten "Unges trivsel 2008". Seksuelle overgrep er i denne sammenhengen definert både som fysiske og ikke-fysiske seksuelle krenkelser.

Knappe 2 prosent av jentene og 8 prosent av guttene har hatt seksuell kontakt med voksne, hvor aldersforskjellen har vært minst fem år.

Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning ved bruk av menneskelige levninger

er knyttet opp til Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Utvalget tar stilling til etiske sider ved forskning, der kildematerialet omfatter menneskelige levninger som oppbevares ved offentlige museer og samlinger, eller som vil fremkomme ved arkeologiske og andre undersøkelser. Materialet kan også omfatte levninger som aldri har vært i jorden, men som for eksempel oppbevares i kister og sarkofager.

ARTIKKELSERIE

Ulike trossamfunn har forskjellig syn på hva man kan gjøre med et skjelett. Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning ved bruk av menneskelige levninger må ta hensyn til blant annet tro når etiske avveininger skal diskuteres. Forskningsetikk har en artikkelserie som belyser dette.

Andre artikkel: **KATOLISISMEN**

Første artikkel i nr. 2 – 2010:

Jødedommen

VIKTIG Å UTFORDRE VÅR TIDS GUD: VITENSKAPEN

– Jeg vil bli behandlet som en katolikk hvis jeg skulle bli gravd opp etter min død, sier Arnfinn Haram.

Mennesket er skapt for udødelighet. Derfor skal man behandle en død person med samme respekt som man gjorde med det levende mennesket. Denne holdningen får en konsekvens for hva den katolske kirke mener om å forske på menneskelige levninger. **Tekst og foto: Lise Ekern**

Iserien av artikler som omhandler ulike trosretninger sitt syn på hvordan man skal behandle menneskelige levninger, er turen i dette nummeret kommet til den katolske kirke. Det er dominikanerpater Arnfinn Haram, prior i klosteret St. Dominikus på Majorstua i Oslo, som Forskningsetikk samtaler med. Han tar imot i sin hvite, velkjente munkekutte i klosterets besøksrom; ikke overraskende et stille rom uten støy fra livet utenfor.

Arnfinn Haram startet som prest i Den norske kirke, men konverterte til katolisismen tidlig på nittitallet. I klosteret hvor han nå virker som prior, bor det 7-8 andre munk. De er alle samfunnsinteresserte mennesker, Haram har sågar sin egen blogg på nettet. Han er en ”stemme” som gjerne lar seg høre utenfor klosteret. Derfor sa han også ja til å besøke Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning ved bruk av menneskelige levninger for å snakke om katolisismen og deres syn på mennesket også etter døden. Han synes det er prisverdig, men

også riktig av et forskningsetisk utvalg å ta inn religiøse perspektiver i sine etiske diskusjoner om forskning på menneskelige levninger. – Det handler om verdier sett i et historisk perspektiv. Jeg vil bli behandlet som en katolikk hvis jeg skulle bli gravd opp etter min død, sier Haram med et smil, men mener alvor. – Og jeg skal etter hvert forklare deg hvorfor.

Hva er et menneske?

Haram mener at mange mennesker i dag lever altfor lettvtint. ”There is probably no God, just enjoy life” kan være ord som beskriver manges holdninger. – Mange definerer selv hva som er verdifullt, hva som er galt og rett; få ser utover seg selv mot noe større. Det preger også dagens menneskesyn, mener prior. – Derfor mener jeg at hvordan vi ser på de døde, også kroppslig, får konsekvens for hvordan vi behandler det levende mennesket. Liv og død henger sammen.

For hva et egentlig et menneske, det er

sakens kjerne. Kan ikke et samfunn svare på det, seiler man avgårde uten kompass og ror. Hvis man mener at mennesket ikke har noen verdi etter døden, spiller det heller ingen rolle hva man gjør med menneskets levninger.

I samfunnet i dag råder tre ulike perspektiv på hva et menneske er, det må vi ha med oss for å forstå hvor den katolske kirke plasserer sitt syn:

- *Det spiritualistiske* – menneskekroppen er bare et ”fengsel” for det egentlige mennesket; ånd om du vil. Ved død forløses mennesket (les: ånd) fra kroppen. Dette synet møter vi mest innen nyreligiøsiteten og i populærkulturen.
- *Det naturalistiske/materialistiske* – dette synet er det dominerende i dag bygget over darwinismen og uten noen forståelse av en Gud. I denne gruppen figurerer blant annet vitenskapen og samfunnsnyttens som noe opphøyet, som et alternativ til en gud.
- *Det kristne (også det jødiske og muslimske)* – mennesket er en helhet, kropp og sjel, noe utover det spiritualistiske ”ånd”. Mennesket er *imago*

Dei, Guds bilde, altså en liten gud. Det kroppslige er anerkjent av Gud som skapt, som forløst (inkarnasjonen). Mennesket er høyere enn englene og skapt for udødelighet. Gud bevarer menneskets integritet også i døden.

- Som du skjønner er det punkt tre som både den katolske kirke og jeg bekjenner meg til. Og av det følger at kroppen skal vises den samme respekt som død og som levende, forklarer Haram.

- *Betyr det at du som katolikk ikke vil tillate bruk av menneskelige levninger til vitenskapelige formål?*

- Her er det ikke absolutt ute og går, sier Haram. – Men ordet respekt er vesentlig. Ideelt sett mener jeg at det døde mennesket skal få hvile i fred, verken kremes eller forskes på. Men utvikling i samfunnet tvinger fram endringer. Kremasjon er et fenomen av nyere tid og er egentlig uttrykk for en annen oppfatning av menneskekroppen. Fortsatt er det slik på landsbygda i dag at gravlegging er det mest vanlige.

Vitenskap som gud

- Som jeg før har nevnt brukes ofte vitenskapens formål i seg selv som argument

for at også levninger skal kunne forskes på. Samfunnsnyttens skal være stor om den kommer foran i vurderingen om en grav skal åpnes opp. Men om så skjer, skal behandlingen av levningene foregå med respekt. For de er fortsatt en del av mennesket med sin fulle integritet.

Jeg ser slik på det at enhver levning er en del av en person og kan ikke tingliggjøres.

- *Betyr det noe om de menneskelige levningene vi snakker om er veldig gamle?*

- Tid betyr ingenting, et menneske går ikke ut på dato, svarer Haram bestemt. – Menneskets identitet er knyttet opp mot relasjonen til Gud. Den tar aldri slutt.

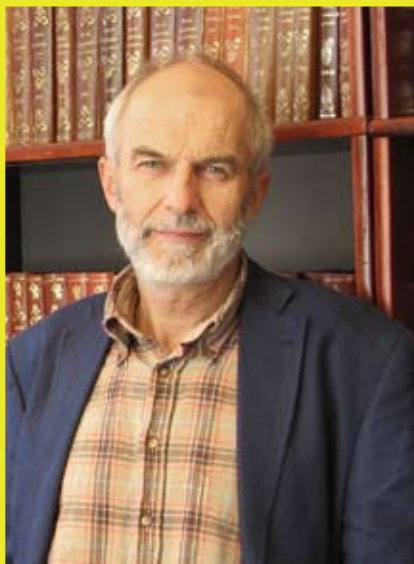
Vår samtalepartner forteller at dette tema ikke er noe kontroversielt innen den katolske kirke. Både i pavelige rundskriv og innenfor et bispekollegium kan diskusjonen komme opp fra tid til annen. Og holdningene er at sed og skikk skal knyttes opp til lover og regler. Så det blir igjen et møte mellom juss og etikk, hvor troen er et element i den etiske diskusjonen.

Det nasjonale utvalget har en oppgave i å vise sin integritet i avgjørelser de måtte ta. Om de noen ganger ønsker å gå imot vitenskapens interesser for ikke å krenke mennesker, døde eller levende, må de våge å stå for det, er rådet Arnfinn Haram ønsker å gi.

OM FORHOLDET

Gjesteskribent: Aslak Syse, professor ved Institutt for offentlig rett, UiO

Foto: Institutt for offentlig rett, UiO

Jussen lever ikke sitt liv uten etikken, og heller ikke etikken synes å kunne ha et liv uten jussen.¹

Om problemstillingen om juss eller etikk er overflødig sett i lys av "den andre" hadde vært relevant, ville nok én av tilnærmingene allerede vist seg overflødig. Dette gjelder også på det bioetiske området; begge fag kan for eksempel bidra til normering av helsepersonells atferd og gi styringssignaler til helsevesenets prioritering mellom pasientgrupper eller mellom enkeltpasienter. Både jussen og etikken har blitt sikre vekstnæringer innen både

helsetjeneste og forskning, som akademiske fag og som utøvende virksomhet.

Utfordringen blir derfor mindre et spørsmål om hvilken av de to normative "idrettene" som er mest verd, enn et spørsmål om å gi "keiseren det som keiserens er, og Gud hva Guds er" (Markus 12 17). I denne sammenheng kan vel jussen ses som dekreter fra keiseren og hans nærmeste, mens etikken med sin naturrettslige karakter og utgangspunkt framstår som mer gudegitt.

Likheter og ulikheter

Det er viktige likheter mellom juss og etikk; de er begge som nevnt normative idretter, eller gjerne tankesystemer. som i beste fall, tror enkelte, kan gå logisk opp ved deduksjon fra noen faste aksiomer.

¹ Utgangspunktet for betraktningene er et bestilt foredrag ved etikkseminaret i anledning av Reidun Førde 60 år, med oppgitt tema: Hva skal vi med etikken når vi har jussen?

Det er tilsynelatende et spørsmål om logikk.

Men valg av etisk tilnærmingstype, for eksempel mellom pliktetikk eller konsekvensetikk, vil jo kunne gi to valide, men ulike, svar på det samme dilemma. Sann sett er jussen "enklere", idet det forventes bare ett svar på hva som er "gjeldende rett". I siste instans avgjøres dette ved simpelt flertall av et samlet Høyesterett, som i rederiskattsaken (HR-2010-00258-P). Flertallet og mindretallet er i premissene like overbevist om at de har det rette svaret på grunnlovsstridsspørsmålet, men flertallet vinner i kraft av kjøttvekta. Sann er det i politikken, men er det også slik i etikken?

Uansett finnes ikke en tilsvarende normerende sisteinstans, selv ikke i legeetikken. Derfor blir det

Juss og etikk er normative idretter

i praksis viktig hva som skjer i og med de kliniske etikk-komiteene rundt ved helseforetakene, og hvor erfaringene synes å være entydig gode. Foreløpig har ikke disse komiteene blitt jussifisert på tilsvarende måte som de Regionale komiteene for forskningsetikk (REK). I de kliniske etikk-komiteene fattes ikke egentlige vedtak, kjøttvekta gjelds ikke, men den ansvarlige legen får belyst og klargjort de vanskelige handlingsvalgene, mens ansvaret fortsatt blir liggende hos ham eller henne.

Det foreligger selvfølgelig forslag om at også slike avgjørelser bør rettsliggjøres i egne nemnder som skal fatte vedtak. Slike forslag kommer oftest fra politikere – faktisk også fra medisinetikere – mer sjelden fra jurister.

Endringspotensial

Man vil gjerne mene – og håpe – at så tunge og vik-

ETIKK OG JUSS

tige tankesystemer som etikk og juss er robuste og har et verdigrunnlag som står seg gjennom utfordrende tidsepoker. Slik er det dessverre ikke. Jussens soliditet er avkledd. For eksempel var det i mellomkrigstidens Tyskland et like stort knefall for førerstaten og nedtoning av menneskeverdet i advokat- og dommerstanden, som det var i legestanden. Det var et fellesarbeid av juristen Karl Binding og psykiateren Alfred Erich Hoche som i 1926 med boka *Die Freigabe der Vernichtung Lebensunwertem Lebens*, ga det ideologiske grunnlaget for Nazi-Tysklands T 4-program.

Jussen har et noe enklere endringspotensial enn etikken. Det kan rett og slett gis nye lover eller forskrifter. Og det gis i økende omfang, og det etterspørres stadig flere reguleringer – og ikke minst klargjøringer – av regelverket, ikke minst på helserettens område. Det skjer også i spørsmål der etiske avveininger står sterkt, som ved behandlingsavgjørelser og prioriteringsspmål. Men i nordisk rettsteori legges i dag større vekt på det som rettsteoretikere kaller ”rettens dypstrukturer” og som har en større stabilitet enn det regelverket som til enhver tid finnes i lovboka.

Etikkens forse er en fullt ut verdibaserings, og fageetikken gir ofte føringer for atferd, og som kan nedfelles i form av retningslinjer. Slik er det innen forskningsetikken, som nå også på det medisinske området er underlagt forskningsetikkloven, og derved på sett og vis er blitt jussifisert.

Jussen er mer normerende ved at det kan settes makt bak lovforståelsen og rettshåndhevelsen. Det er utviklet klagesystemer og sanksjonssystemer for helsepersonell og helsetjenester som ikke følger juridiske normer. Men disse reglene er på sin side som regel tuftet på avveininger av verdier som er et fellesgods med etikken.

Sanksjon kontra vurdering

Mens jussen kan håndheves gjennom sanksjoner, klagerregler og søksmål, skjer håndhevelsen av etiske

normer først og fremst i vurderinger som fører til uttalelser, anmodninger og andre mykere rådgivnings- og håndhevingstiltak. ”Man holder den etiske debatten levende.”

Men også etikken kan endre seg rimelig raskt, også i liv-død spørsmål og ikke minst under påvirkning av juridiske regler. Ett viktig eksempel er abortspørsmålet. Der det var enstemmige profesjonsforeninger, inklusive etiske råd og utvalg, som mente at spørsmålet om liv-død for fosteret ikke burde tas av den gravide kvinnen. Det er få som i dag argumenterer på et etisk grunnlag for at alle abortavgjørelser bør tas av leger.

I aktiv dødshjelp-debatten står den norske legeetikken og jussen foreløpig sammen, mens tilsva-

Jussen har et noe enklere endringspotensial enn etikken

rende legeetikk er annerledes i land som har åpnet for aktiv dødshjelp, og hvor det juridiske bakteppet er endret. På slike verdimesig kontroversielle felt er det politikere som skal – og bør – foreta verdiavveiningene og gi rettsregler. På slike områder har ikke jurister hånd over jussen. Spørsmålet er om etikkerne da vil ”ha hånd” over etikken, eller om den samtidig flytter seg tilsvarende.

Etiske spilleregler

Om robustheten for endringer ikke er stort større for etikken enn for jussen, blir spørsmålet om de etiske spillereglene, selve det normative systemet, er mer unntaksfritt enn jussen på ulike felter. Her er jeg heller ikke sikker på om det egentlig er prinsipielle forskjeller. Hvis vi tar utgangspunkt i legers taushets-

plikt, skulle den fra et etisk utgangspunkt – fra Hippokrates til i dag – gjelde nær sagt helt uten hensyn til andre personers og/eller samfunnets interesser, omtrent som det katolske skriftemålet.

Den juridiske taushetsplikten er strengt straffesanksjonert, men er i dag gjennomhullet som en sveitserost av unntak, dels i form av en plikt til å gi informasjon og dels i form av en rett til å gi informasjon; om nærmere vilkår er oppfylt. Dette skyldes at vi lever i et samfunn med så sammensatte og kompliserte verdsett og under en rask kulturell transformasjon som vanskeliggjør eller umuliggjør de rene føringer basert på religiøse, politiske eller etiske normer.

Etikken kan endre seg under påvirkning av juridiske regler

Min siste klare opplevelse av dette var som leder av Farskapsutvalget (NOU 2009: 5 Farskap og annen morskap), der balansegangen var å foreta etiske og rettslige avveininger mellom et biologisk og et sosialt paradigme; der bare de rendyrkede modellene har konsistens i synspunktene. Dette gjelder for eksempel de som på den ene siden mener alle er best tjent med DNA-testing ved fødselen, og at foreldreskap tilkjennes deretter, da slipper også barnet foreløpig unna med bare to foreldre, og de som på den andre siden tar det sosiale utgangspunktet om at barnets nærperso-
ner er de rette til å inneha foreldreansvaret, om dette så blir noe flytende og kan veksle i både antall og kjønn.

Helserett uten juss?

På helserettens område bør rasjonale være at fag og fagetikk i størst mulig grad får leve sitt liv – uten

juss – og gi de daglige rammer for god og forsvarlig yrkesutøvelse. Jussen bør først bli interessant når krenkelser av ulik art finner sted.

Men: Kliniske beslutningsprosesser er allerede i ferd med å bli for jussifiserte i situasjoner der fag og etikk normalt ville være tilstrekkelig ballast for gode avveiningene. Helsepersonell er arbeidstakere, og mange er også arbeidsgivere. Det å ivareta gode kollegiale arbeidsforhold har sterke yrkesetiske islett, og legeforeningens etiske råd har jo en del slike saker til vurdering. Men det å ta autorisasjonen fra en fagperson, eller det å vurdere opphør av et arbeidsforhold og andre styringssterke vurderinger, må likevel bare kunne skje etter klare og lovfaste rettsregler som sikrer forutberegnelighet og rettssikkerhet.

Det samme gjelder anvendelse av tvang i behandling og andre tiltak. Her vil ikke etiske avveininger være tilstrekkelige, men de blir ikke mindre viktige av den grunn. En rettslig regulering bør ikke tillate tvangsbruk som for de fleste framstår som uetisk.

Innenfor medisinsk og helsefaglig forskning skal et

Det har skjedd en rettsliggjøring av virksomheten til REK

prosjekt vurderes av en forskningsetisk komité. Men som ved prioritering vedrørende rett til behandling, er det skjedd en tilsvarende rettsliggjøring av virksomheten til REK. Tidligere ble det avgitt tilrådinger ut fra forskningsetiske overveielser; nå skal det fattes påklagbare enkeltvedtak i medhold av lovoppstilte vilkår. Det kan dessverre synes som om man tror etikken blir ”bedre” gjennom lovfesting, og det er ikke nødvendigvis tilfellet.

DEBATT:
INGVILL H. RIISE, KULTURVITER

HVOR ER DEN ETISKE DEBAT TEN OM BEHANDLINGEN AV DYR I VÅRT SAMFUNN?

For 7 år siden kom Stortingsmelding nr. 12: Om dyrehold og dyrevelferd. Men hvor er det blitt av den viktige samfunnsdebatten?

Tekst: Ingvill H. Riise, kulturviter • Foto: Shutterstock

Selv om stortingsmeldingen oppfordrer til debatt, er den samtidig også illustrerende for hvorfor debatten uteblir; den kan ses som et uttrykk for hvordan utnytting av dyr gjøres til en selvfølge i vårt samfunn. Som politisk dokument er den ment å skulle 'forene' og 'harmonisere' synspunkter, og framstilles derfor som interesseløst – som et uttrykk for 'alles' oppfatninger. Ved nærmere ettersyn gir stortingsmeldingen imidlertid ikke rom for alle standpunkter, men representerer det dominerende og offisielle synet på hvordan mennesker skal forholde seg til dyr. Med dette følger også makt til å definere premissene for en eventuell debatt om etiske spørsmål, og å avgjøre hva som er den korrekte oppfatningen av virkeligheten.

Å være dyr

Å være et dyr i vårt samfunn betyr å være en ting og eiendel. Det innebærer både å være innenfor: Å leve blant mennesker, og utenfor: Utenfor den beskyttende etiske grensen som sikrer grunnleggende rettigheter. 'Dyr' er i vårt samfunn 'mindreverdige' - de som befinner seg på bunnen av hierarkiet. Ordet 'dyr' er i seg selv med på å opprettholde et moralsk skille mellom 'mennesker' på den ene siden, og 'dyr' på den andre. Ifølge en slik inndeling er ikke mennesker 'dyr', selv om de biologisk sett er i slekt med dem som plasseres i denne kategorien.

Forholdet mellom mennesker og 'dyr' baserer seg på et system av utnyttende praksiser - 'dyr' kan brukes til ethvert formål som anses som 'nyttig'. Dette innebærer at de blant annet brukes i produksjonen av mat og klær, og som redskaper i forskning og undervisning. De er underholdningsobjekter på sirkus, i zoologiske hager, og i TV-programmer. De omsettes som kjæledyr, brukes som redskaper i konkurranseidrett, og jaktes på for sportens skyld. Deres egne behov og ønsker er underlagt en menneskelig agenda.

Utnyttelse av dyr

For at utnytting skal være mulig – og selvfølgelig - må det opprettholdes symbolske grenser som skiller mennesker fra dyr. Det må også skilles mellom 'normale' oppfatninger og 'unormale' eller 'avvikende' oppfatninger. Stortingsmeldingen er med på å forvalte disse grensene.

I stortingsmeldingen presenteres naturvitenskapelige beskrivelser av 'dyr'. Denne kunnskapen spiller en viktig rolle i diskusjonen om hvorvidt de skal ha moralsk status eller ikke. I beskrivelsene som er tatt med, framstår mennesker som 'overlegne' i forhold til andre dyr, i kraft av å være i besittelse av visse egenskaper. Fokuset rettes mot menneskers store hjernebark og evne til 'rasjonalitet'. Det er først og fremst dette - og evnen til å være 'moralisk ansvarlig aktør' - som påstås å ligge til grunn for menneskers 'høyere verdi'.

Styrt kritikk

For at noe skal framstå som selvfølgelig kreves det også at kritikk på en eller annen måte avfeies. I stortingsmeldingen rettes fokuset mot personene som representerer de 'avvikende synspunktene', snarere enn synspunktene i seg selv. Disse personene kalles for 'dyre-

vernaktivister', og omtales med bruk av ord som 'ekstrem' og 'ytterliggående'. Kritikken framstår da som 'urimelig', og oppmerksomheten trekkes bort fra selve de etiske spørsmålene.

Egenverdi og dyrevelferd

Sentrale begreper i den 'etiske plattformen' som er formulert i stortingsmeldingen, er egenverdi, dyrevelferd og livskvalitet. Dyrevelferdsloven som trådte i kraft i år, bygger også på denne plattformen. Begrepene klinger bra "etisk sett". Et viktig spørsmål er om disse begrepene like gjerne kan brukes om mennesker? Gir det mening å snakke om 'livskvalitet' og 'velferd' når mennesker behandles på samme måte? Generelt er det slik at den behandlingen andre dyr utsettes for, ville betegnes som straff eller tortur dersom det dreide seg om mennesker. Man ville snakke om 'overgrep' istedenfor 'inngrep'. Måten begreper som 'egenverdi', 'dyrevelferd', 'livskvalitet', og 'respekt' brukes på i stortingsmeldingen, bidrar derfor til å legitimere utnytting.

Blir kunnskap brukt?

Stortingsmeldingen er imidlertid del av en reformprosess hvor 'dyr' i stadig større grad blir 'etisk relevante'. Den er derfor også et uttrykk for de store utfordringene vårt samfunn står overfor: Den viser hvordan tvil og ambivalens er i ferd med å skapes i forhold til selve fundamentet det bygger på. Den politiske løsningen på dette problemet er å forsøke å 'tone ned' eller 'bygge bro over' motsetningene. Denne prosessen får de motstridende synspunktene til å 'stemme overens med' den offisielle fortellingen om hvordan forholdet til andre dyr skal være.

Dette forsøket på å gjenopprette orden skaper imidlertid flere problemer. Tatt i betraktning naturvitenskapens autoritative rolle, blir misfor-

holdet mellom eksisterende kunnskap og praksis spesielt stort. Det er ingen mangel på kunnskap om lidelsen andre dyr utsettes for, eller om hvor like de er mennesker. Dette fører til et etisk problem: spørsmålet om hvorfor kunnskapen ikke skal få noen større konsekvenser. Hva er det med 'dyr' som gjør at dette aksepteres?

Et politisk problem

Et politisk problem oppstår når verdier som 'egenverdi' og 'dyrevelferd' framheves som viktige, men samtidig som relative, og ikke er ment å skulle få større praktiske konsekvenser. Problemer oppstår også når det snakkes om 'dyreetikk' som et lite avgrenset område 'til refleksjon', når det egentlig handler om hele samfunnets fundament. Politisk ansvar fraskrives når grunnleggende spørsmål i forhold til gruppen 'dyr' - som omfatter et enormt antall individer - ikke diskuteres.

Hvordan få til debatten?

Hva kreves for å sikre en kontinuerlig diskusjon om etiske spørsmål – og en bred offentlig debatt? For det første at hele befolkningen informeres grundig om andre dyrs situasjon i alle utnyttende praksiser. Det kreves også at det gis utfyllende informasjon om alternativene til disse praksisene. I en etisk diskusjon er det en forutsetning at synspunkter som utfordrer de tradisjonelle oppfatningene, gis spillerom - uten først å gjennomgå en 'tilpasning'. I debatten må det tas stilling til grunnleggende spørsmål, med utgangspunkt i den moralske grensen mellom 'mennesker' og 'dyr'. Det må tas stilling til alle dagens praksiser som berører 'dyr', ikke bare med tanke på 'forbedringer', men med fokus på om de i det hele tatt skal eksistere.

Dersom det finnes noe 'dyrehold' som er 'akseptabelt', må det også rede-

gjøres for hvorfor. Hva har mennesker egentlig rett til å gjøre?

Hva avgjør verdi?

Foreløpig har diskusjonens fokus vært rettet mot 'moralisk relevante egenskaper', men uten en forklaring på hvorfor egenskapene i seg selv gir 'høyere verdi'. Er det slik at forskjellighet innebærer at noen er mindre verdt?

Det er også mulig å skape et annet utgangspunkt for debatt gjennom å stille andre typer spørsmål; å se nærmere på virkelighetsoppfatningen som skaper de etiske dilemmaene, istedenfor å betrakte dem som isolerte fenomener. Sentralt i dette er også erkennelsen av at etikk ikke bare handler om abstrakte analyser, men at man føler noe og bryr seg om noe.

Et annet spørsmål dreier seg om hvem som skal være premissleverandører i debatten. I dag er det slik at 'etiske avveininger' i stor grad gjøres på grunnlag av naturvitenskapelige forskningsresultater. Oppfatningene og verdiene som denne vitenskapen er bygget på diskuteres i disse sammenhengene ikke, og den framstår da som 'nøytral'. På den måten gjøres etiske spørsmål til naturvitenskapelige vurderinger. En etisk debatt forutsetter imidlertid at premissene ikke på forhånd er fastlagte – det må snarere være slik at også vitenskapens rolle blir gjenstand for diskusjon.

Debatten må ta utgangspunkt i de store spørsmålene - ikke dreie seg om detaljene i på forhånd gitte og aksepterte praksiser. Det handler om å stille spørsmål ved det aller mest selvfølgelig. Hvordan vil vi behandle dyr?

(Innlegget er noe forkortet. Red.)

*Hele oppgaven som debattinnlegget refererer til, kan leses her:
<http://teora.hit.no/dspace/handle/2282/981>*

Nytt EU-direktiv om forsøksdyr

Foto: Shutterstock

Nye regler som erstatter regler fra 1986, skal innføres i løpet av et par år. Blant annet må alle laboratorier som skal utføre tester på dyr, godkjennes. Alternative metoder skal brukes der det er mulig. Tall fra EU – landene* viser at det brukes i året ca. 12 millioner forsøksdyr i året.

Direktivet forbyr bruk av store aper, som sjimpanser og gorillaer, men tillater bruk av primater som makaker (en mellomstor primat). Nytt er også at det er innført en gradering av smerte hos dyret. Hvis et dyr for eksempel har vært utsatt for kraftig smerte, er det nå ikke tillatt å bruke det dyret om igjen. Noen var imot dette; da de mente at det vil føre til at flere dyr blir brukt.

Dyreaktivistene er imidlertid ikke fornøyde med de nye reglene. De påpeker at viktige områder som restriksjoner på bruk av ikke-menneskelige primater, gjenbruk av ett dyr og forbud mot eksperiment som involverer alvorlig lidelse, er utelatt fra direktivet.

Direktivet sier at alle nasjonale myndigheter skal gjennomføre regelmessige inspeksjoner av laboratoriene som bruker dyr til forskning. EU skal følge opp at slike inspeksjoner skjer.

Kilde: nrk.nyheter

*Tall fra Norge:

I 2009 ble det totalt benyttet 1.788.173 (2008: 1.921.952) forsøksdyr i Norge, hvorav 1.730.594 (2008: 1.865.090) fisk, 51.231 (2008: 48.802) pattedyr og 1.968 (2008: 1.645) fugler.

I 2009 ble 1.312.396 (2008: 585.612) forsøksdyr benyttet i forsøksdyrlaboratorier

I 2009 ble 475.777 (2008: 1.336.340) forsøksdyr brukt i såkalte feltforsøk

Kilde: Årsrapport 2009 fra Forsøksdyrutvalget

HVEM EIER SKJELETTENE?

DET ER ET ALVORLIG SPØRSMÅL som er oppe til debatt i Sverige for tiden. I landets museer og vitenskapelige samlinger på universitetene finnes flere tusen skjelett. Noen er gjemt bort på loft og i kjeller, andre er på utstilling. Felles for dem er at nå undrer man på hvem som er de rettmessige eierne.

Bakgrunnen for at debatten har blusset opp nå igjen, er at rektor på Lund universitet nylig ga fra seg et skjelett til en slektning av avdøde. Men justisombudsmannen reagerte veldig, og sa at skjelettene var statens eiendom.

På loftet på universitetet i Lund henger flere skjelett, svøpt i hvit bomull. De er fra 1800-tallet og døde enten ved selvmord eller i fengsel. Loven på den tiden sa at slike kroppar tilhørte staten.

Skjelettene har vært gjenstand for mye vitenskapelig forskning siden den gangen. Tidlig i det nitteende århundre var svenske forskere verdensledende på området. De startet opp det første rasehygienske instituttet i Uppsala i 1921, med støtte fra en samstemmig riksdag.

Skjelettene er i dag et synlig bevis på en mørk side i svensk historie, som handler om rasebiologi, skallemålinger og tvangssterilisering. Det er beskrevet i boken "Det rena landet" av Maja Hagerman.

Så de moralske og etiske spørsmål som er reist i Sverige er:

Hvem er eiere, er det slektninger, er det samfunnet eller er det organisasjoner som vil begrave for å få fred i sinnet? Eller er det legene som vil beholde dem for vitenskapelige studier?

Debatten går i grannelandet.

Kilde: www.dn.se

FOTO: SHUTTERSTOCK

GLOBAL INNSATS MOT FORSKNINGSFUSK

I SOMMER BLE DET holdt en internasjonal konferanse i Singapore: *Second World Conference on Scientific Integrity*

Konferansen satte blant annet søkelys på nasjonale og kulturelle forskjeller innen forskningsetikk. En rekke land mangler per i dag offentlige organer for behandling av saker om mulig vitenskapelig uredelighet og egne retningslinjer for forskningsetikk.

Nye, ikke bindende europeiske retningslinjer og en frivillig internasjonal kodeks om forskningsintegritet, ble resultatet av konferansen. Den frivillige kodeks er ment å forebygge vitenskapelige svindel inklusiv plagiering og skal tjene som en guide for faglig ansvarlig forskningsskikk i hele verden.

Globale retningslinjer er viktige bl.a. fordi etiske retningslinjer for forskning utarbeidet av *European Science Foundation* og *Organisation for Economic Cooperation and Development* i Paris ikke tar hensyn til u-lands forskjellighet og kulturer i land som Asia og Latin-Amerika.

- Alle land er berørt av forskningens integritet. Vi kan ikke lenger begrave

hodene våre i sanden. Vi er alle sammen om dette, sier Karthago Smith fra *The International Council of Science (ICSU)*.

- Når globale prinsipper blir akseptert, kan hvert land tilpasse seg koden til deres nasjonale system og bygge på den, ned til institusjoner som vil implementere retningslinjene, sa han etter konferansen.

Konferansen, som tiltrakk seg rundt 350 forskere og beslutningstakere, forskningsformidlere, universitets ledere og akademiske forleggere fra 58 land, synes å komme i rett tid da problemet med misbruk ser ut til å være økende. En tredje verdenskonferanse er da også allerede under planlegging.

Norge var representert ved professor Ragnvald Kalleberg ved Universitetet i Oslo, professor Matthias Kaiser, sekretariatsleder i Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) og Torkild Vinther, sekretariatsleder i Nasjonalt utvalg for granskning av redelighet i forskning (Granskingsutvalget).

Kilde: www.universityworldnews.com

FOTO: SHUTTERSTOCK

EN FORSKER VED Karolinska Institutet er anmeldt for brudd på dyrevernsloven og loven om dyreplageri etter mangel på etisk godkjenning av dyreforsøkene. Studien dreide seg om tilbøyelighet til å drikke

UETISK HÅNDTERING AV FORSØKSDYR

etanol dersom reseptorer i hjernen ble blokkert. Under forsøkene hadde rottene fått en lavere dose narkose enn det som var gitt samtykke til i søknad om etisk forhåndsgodkjenning. Dermed ble dyrene utsatt for unødig lidelse. Avvikene kom frem etter et rutinemessig tilsyn etter at artikkelen med forskningsresultatene ble publisert.

Uredelig forskning, mener Karolinska Institutet, som selv har igangsatt en utredning av sakens forskningsetiske sider. Forsker og tidligere dekanus, Martin Ingvald, påpeker at korrekt datahåndtering er den enkelte forskers ansvar, men at det i denne saken ikke er mulig å avgjøre om urede-

lighetene skyldes bevisste eller ubevisste forhold.

Han peker på utfordringer ved forskerhverdagen som kan føre til at man ubevisst trår utenfor grensene. Stor grad med selvstendig arbeid i ofte små miljøer i tillegg til hard konkurranse, kan gi manglende korrektiv underveis i forskningsprosessen.

Som et ledd i arbeidet for å sikre god kultur for etisk bevissthet i forskningen, vil Karolinska Institutet nå etablere et større forskernettverk.

Kilde: Naturvetarna.se

Dette bildet er hentet fra Wikipedia og er et maleri malt av John Cook i 1915 og viser sentrale aktører. Dawson og Woodward til høyre i bakre rekke. Fra veggen kikker Charles Darwin ned på dem. Som mye annet i denne historien er det også stilt spørsmålsteget ved dette maleriet. For er det ikke et foto?

Piltdown-mennesket

"The Missing Link" var funnet! Dette var avisoverskriftene i 1912. Flere tiår senere ble hodeskallen avslørt som sammensatt av menneske og orangutang og behandlet med kjemikalier for å se gammelt ut. Forfalskningen ledet forskere på villspor i 40 år. Tekst: Sigrid Skavlid

Charles Darwins bok *Om artenes opprinnelse* (1859) var et paradigmeskifte i synet på menneskets utvikling. Teorien om menneskelig evolusjon som der ble presentert, var revolusjonerende. Mennesket var ikke oppstått slik vi kjenner det i dag, men var resultatet av hundre tusener, ja millioner av års utvikling gjennom seleksjon. Hvordan mennesket har sett ut og fungert på tidligere stadier, ble et naturlig interessefelt for forskere rundt forrige århundreskifte. Utgravinger flere steder i verden gjorde at vitenskapsfolk stadig fikk mer kjennskap til hvordan mennesket sannsynligvis hadde utviklet seg.

Funnet

18. desember 1912 var mange mennesker samlet i Geological Society i London. I et grustak i den lille landsbyen Piltown i Essex, hadde en lokal amatørarkeolog funnet det som ble betegnet som *The Missing Link*. Funnet kunne være leddet som viste en evolusjonsmessig tilknytning til en tidligere fase i menneskets historie.

Det som ble vist fram, var deler av en hodeskalle. Hjernen var totredjedeler av dagens hjernestørrelse, mens kjeven lignet aper. Tennene var relativt flate. Kraniet var ikke fullstendig og besto av en kjeve og deler av et kranium. Ut fra restene tydet det på at menneskets utvikling fra et tidligere apelignende stadium begynte med at hjernen vokste og at man utviklet et mer variert kosthold. Restene ble sett på som det første mennesket i verdenshistorien. Og det var britisk.

Levningene hadde allerede utløst en voldsom mediestorm verden over. "First evidence of new human type" skrev *The London Times*, "Palaeolithic skull is missing link" skrev *The Times* i New York. Hodeskallen ble betegnet som den største vitenskapelige oppdagelse noensinne (Russell 2003:19). Finneren Charles Dawson og hans samarbeidspartner ved British Museum, Arthur Woodward, ble celebriteter.

Den nye mennesketypen fikk det vitenskapelige navnet *Eoanthropus dawsoni* etter Charles Dawson, men ble på folke-munne kalt Piltdown-mennesket etter funnstedet. Ut fra hvordan restene så ut, antok man at denne mennesketypen hadde vandret på jorden i pleistocen, dvs. mellom om lag 2,5 millioner til 12 000 år siden.

I grustaket ble det også funnet andre fos-siler. Dette var horn, bein og tenner fra utdødde pattedyr. Det ble også funnet primitive redskaper i flint. Noen av dyrene var typisk britiske, mens andre ellers kun var funnet rundt Middelhavet. Levningen var også fra et tidsrom på anslagsvis en halv million år. Funnene i Piltdown var sensasjonelle og besynderlige samtidig.

Ikke alle greide helt å slå seg til ro med Piltdown-mennesket som *The Missing Link* og vår urmor eller -urfar, og hvor i den historiske utviklingen dette vesenet hørte hjemme. Utover 1920- og 30-tallet fant forskere rester etter andre forhistoriske mennesker rundt i verden og, Piltdown-mennesket var vanskelig å få til å stemme med disse funnene.

Fabrikker

Gjennom den vitenskapelige diskurs ble Piltdown-mennesket etter hvert marginalisert blant en del forskere, mens andre fortsatte å hevde at dette var det første mennesket. En ny analysemetode, fluor-datering, som ble tatt i bruk på 1940-tallet, viste at levningene bare kunne være i høyden 50 000 år gamle. Da måtte også Piltdown-mennesket være et steg tilbake i evolusjonen, en slags historisk forvillet mutant.

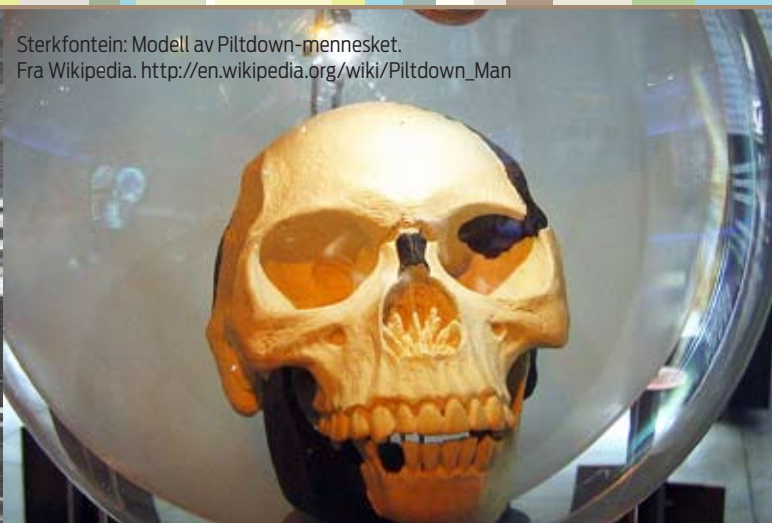
Mulighetene for å tidfeste levninger ble stadig bedre, og da karbondateringsmetoden (C 14-metoden) kom i bruk, ble også levningene nærmere aldersbestemt. I 1953 nådde igjen Piltdown-mennesket mediene. Den første engelskmann viste seg å være vitenskapens største bløff. Hodeskallens to deler besto av en 600 år gammel underkjeve til en ung hunn-orangutang og en menneskeskalle fra middelalderen. Hodeskallenes uvanlige tykkelse og form skyldtes sykdom. Tennene var filt flate og levningene behandlet med jernoksid for å se gamle ut.

Men hvor fikk man tak i slike levninger for hundre år siden? Orangutanger finnes bare i Asia. Og hvem hadde motiv, innsikt og mulighet til en slik bløff?

På gentlemen's vis skrev de som avslørte forfalskningen, i artikkelen i *Bulletin of British Museum* i 1953 "...it is now clear that the distinguished paleontologists and archaeologists who took part in the excavations at Piltdown, were victims of a most elaborated and carefully prepared hoax." (Weiner, *Oakley og La Gros Clark*, 1953)

Sterkfontein: Modell av Piltdown-mennesket.
Fra Wikipedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Piltdown_Man

Mistanken ble der ikke kastet på finneren, men dette var naturligvis likevel ikke til å unngå.

Mistenkte

Charles Dawson, sakfører, amatør fossiljeger og finneren av kranierestene hadde fra barnsben av vært veldig interessert i fossiler, som han samlet og leverte til British Museum. Dette førte til at han ble medlem av Geological Society i en alder av bare 22 år og uten formell bakgrunn i faget. Han fortsatte fossiljakten og kunne etter hvert levere oppsiktsvekkende funn til museet. Flere ukjente plante- og dyrearter ble funnet, og noen av dem ble oppkalt etter finneren. Dawson ble en naturlig hovedmistenkt i forfalskningen. Men Dawson var amatør og kunne neppe ha gjennomført dette alene. Eller? Dawson døde av sykdom i 1916 før debatten om ektheten tok til.

Arthur Smith Woodward, leder ved geologisk avdeling på British Museum og vokter av Piltdown-menneskets rester i museets eie, arbeidet sammen med Dawson i grustaket. Han fortsatte å lete også etter Dawsons død. Woodward satte sammen de to delene og laget en modell av skallen og skrev en rekke vitenskapelige tekster basert på funnene i Piltdown utover 20- og 30-tallet. Kunne han ha gjort det? I samarbeid med Dawson? Eller alene? Woodward døde i 1944. Da hadde han jobbet resten av sin karriere med å bevise Piltdown-menneskets plass i utviklingen.

Sir Arthur Conan Doyle, spiritist og forfatter av krimgårter og bosatt bare noen kilo-

meter fra utgravingsstedet, besøkte også Dawson. Skaperen av Sherlock Holmes var i opposisjon til vitenskapen. Var Piltdown-mennesket en godt gjennomført spøk fra hans side? En artikkel publisert i Science i 1983 gjorde grundig rede for både mulighet og motiv for at Doyle hadde laget forfalskningen og plassert den i grustaket. Gjensstandene ble funnet ganske grunt. Noe som i seg selv er mistenkelig med tanke på hvor lenge de skulle ha vært bevart.

Martin A. C. Hinton, arbeidet som frivillig assistent under Woodward i 1915. Hinton ble senere avdelingsleder på zoologisk avdeling. I 1970 ble det på museets loft funnet en koffert med Hintons initialer. Kofferten inneholdt beinrester og filte tenner som lignet funnene i grustaket. Hvorfor dette befant seg på loftet i en koffert, kunne ikke Hinton svare på for han hadde vært død i 9 år. Sto han bak?

Gåte

Rekken av mistenkte i denne saken er lang. Dette er bare en kort presentasjon av 4 av dem. Forfalskningen har vært en uløst gåte. I følge Miles Russel (2003) var det ikke bare den første hodeskallen som var forfalsket, men likeså 33 av Dawsons fantastiske funn. Russel var heller ikke i tvil om at den som sto bak, var Dawson selv. Det startet i det små og ble drevet fremover av ønske om berømmelse.

I diskusjonen rundt hvem og hvorfor denne fabrikkeringen skjedde, har det også vært tatt opp at et mulig motiv vedkommende hadde, var et ønske om at Stor-

britannia også skulle ha sitt forhistoriske menneske. Tidligere var både Tyskland og Frankrike satt på kartet med slike viktige evolusjonsmessige oppdagelser.

Et tredje motiv som også har blitt kastet frem, var at levningene var fabrikkert av kreasjonister dvs. de som benekter evolusjonslæren og støtter Bibelens skapelsesberetning. Før eller siden ville forfalskningen bli avslørt og sammen med det; evolusjonsteoretikerne.

Piltdown-mennesket har fått sin plass i den vitenskapelige historien, men ikke som The Missing Link. Forfalskningen fortsetter å fascinere. I 2003, i anledning 50 års markering for avsløringen, laget Natural History Museum i London en utstilling med de forfalskede levningene. Og fremdeles blir Piltdown-forfalskning brukt som "bevis" for hvor håpløs evolusjonslæren er, fra kreasjonistenes ståsted.

KILDER:

Russel, M. 2003. *Piltdown Man. The Secret Life of Charles Dawson and the World's Greatest Archaeological Hoax.* Stroud: Tempus Publishing

Wiener, W.S., K.P. Oakley og W. E. Le Gros Clark. 1953. *The Solution of the Piltdown Problem.* Bulletin of British Museum. 2 (3)

Winslow, W H.. og A. Meyer. 1983. *The Perpetrator at Piltdown.* Science

Nettsider:

BBC. *The Unmasking of Piltdown Man.* <http://news.bbc.co.uk>

Harter, R. 2006. *Piltdown Man.* (Privat samleside) http://www.tiac.net/~cri_a/piltdown/piltdown.html

QUEERTEORI OG STRÅMENNSDEBATTER

MATHIAS DANBOLT

REDAKTØR AV TRIKSTER – Nordic Queer Journal

PhD-stipendiat i kunsthistorie, Universitetet i Bergen

DET ER MED STOR UNDRING jeg leser historiker Øystein Rians karakteristikkk av queerteoriens posisjon i forsknings-Norge i intervjuet "Queer-theory: Teori eller dogme?" i Forskningsetikk Nr. 2/2010. I intervjuet beskriver Rian det norske queerteoretiske miljøet som sekterisk og strengt dogmatisk. Dette kommer bl.a. til uttrykk gjennom queerteoriens såkalte "teologisk dogme" som fremholder seksualitet og kjærlighet som noe man "fritt kan velge". Dette er bare ett av queerteoriens forskningsmessige problemer som ifølge Rian også inkluderer dens manglende bruk av empiri.

Jeg håper Rian vil utdype kritikkpunktene som rettes i *intervjuet*. Hvilke dogmatiske forskere snakker han om her? Og hva slags queeteorisk tradisjon henviser han til? Hva er egentlig hans empiriske grunnlag for å slakte queerteoretisk kjønnsforskning på denne måten?

Jeg kjenner ikke til en eneste anerkjent queerforsker som hevder at seksualitet og kjærlighet er noe man "fritt kan velge", slik Rian beskriver det. Tvert imot. Man trenger ikke å lese lenger enn forordet til Judith Butlers innflytelsesrike bok *Bodies That Matters* (1993) for å finne en advarsel mot en slik misforståelse av queerteoriens syn på kjønn og seksualitet som performativt: "gender is not an artifice to be taken on or off at will and, hence, not a matter of choice" (s. x). Den queerteoretiske kritikken av begreper som homofil og heterofil er et forsøk på å forstå hva kategorier og ord gjør med hvordan vi forstår og fortolker kroppen og begjæret, kjønn og seksualitet. Begjær er ingen lett og formbar størrelse innenfor queerteori, slik Rian påstår. Her erstattes ikke "arv" med "miljø". En slik rigid motsetning lukker for forstå-

elsen av menneskers komplekse væren i verden. Når kategorier som "homofil" og "heterofil" ikke er selvsagte størrelser i queerteoretiske analyser, er dette altså for å bedre innfange identitetens og begjærets kompleksitet.

Rian er redd for at queerteoretikere ikke kan begripe homofobi ettersom de "tror" på at seksualitet er en konstruksjon. Men her er det viktig å huske at det å se på noe som "konstruert", ikke er det samme som å si det er ubegripelig, falsk, eller ikke finnes. Konstruksjoner virker, de føles på kroppen. Å undersøke kjønn og seksualitet som konstruksjoner, er å rette søke-lyset mot hvordan slike konstruksjoner preger og former oss, og hvordan vi kan forholde oss til slike normative rammer på andre måter. Queerteoriens analyser av hetero-normativitet – strukturene som normaliserer heteroseksualitet og gjør det til målestokk for det gode liv – angår derfor nettopp spørsmål om både hatvold, symbolsk vold og systemisk vold.

I intervjuet hugger Rian også ut etter den queerinspirerte historieforskningen. Han synes å hevde at norske forskeres personlige identifikasjon som "skeiv", har umuliggjort videre arbeid på homo- og seksualitetshistorie. Hvem sikter han til her? I den homo- og seksualitetshistoriske forskningen inspirert av queerteori som jeg kjenner til, reises ikke kritikken av kategorier som "homofil" og "heterofil" av personlige, men av historiografiske grunner. Det handler om at måten kjønn og seksualitet har blitt forstått på, har endret seg gjennom historien. En endringsprosess som har gjort at ett begrepspar utviklet av sexologer på slutten av 1800-tallet – homoseksuell/heteroseksuell – ikke synes

dekkende hvis man ønsker å forstå kompleksiteten i dynamikken mellom kjønn, seksualitet, etnisitet, rase, klasse og makt over tid. Det er slik vi ser det hos queerinspirerte historiske prosjekter i Norden av f.eks. Runar Jordåen, Tone Hellesund, Jens Rydström, Pia Laskar, Sara Edenheim og mange flere. Men innenfor dette queerteoretiske og -historiografiske feltet er det langt fra enighet!

Hvis kritikere, som Rian, ville dele sine referanser, kunne det bli klarhet i hvilke teoretikere som kritiseres, og hva slags queerteori vi debatterer. Slik Rians angrep fremstår i intervjuet, viderefører kritikken hans den etter hvert så utbredte stråmannsdebatten av queerteori som har versert både før og etter Hjernevask-programmet. Et kjennetegn i slike angrep (fra f.eks. Bjørgulf Braanen og Knut Olav Åmås) er at navn aldri nevnes, og referansepunktene er få.

Dette resulterer i at vrangforestillinger blir gjort til "kjennsgjerninger", slik journalist Siw Ellen Jacobsens såkalte "faktarute" om queerteori i Forskningsetikk er et eksempel på. Det er vanskelig å starte en nyansert debatt når man som queerteoretisk informert forsker allerede er stemplet som dogmatisk, sekterisk og uberegnelig på uvisst grunnlag. Selvfølgelig er det lettere å krangle med stråmenn, men i et tidsskrift som Forskningsetikk burde det vel være interesse for en mer fruktbar debattform?

(Innlegget er noe forkortet. Red.)

(Øystein Rian ønsker ikke gi ytterligere kommentarer. Red.)

ETISKE UTFORDRINGER I PRAKSISNÆR FORSKNING

REDAKTØRER: Jan Kåre Hummelvoll; Ellen Andvig og Anne Lyberg

FORLAG: Gyldendal Akademisk

ANTALL SIDER: 166

ISBN: 978-82-05-39997-6

ET MÅL med boken er å skape en større etisk bevissthet om de moralske og etiske utfordringer forskere kan møte som anvender praksisnær forskning. Forskningsetiske prinsipper er viktige som bakgrunn for de valg som gjøres, men samtidig kreves en situasjonsforståelse, sensibilitet og nærhet til medforskerne og medsubjektene (s. 36).

11 kapitler

Kapittel 1 drøfter relevante etiske aspekter i kvalitativ, praksisnær forskning, deriblant forskningsmotiv, kompetanse, autonomi og samtykke, skade, risiko og nytte, gjensidighet, åpenhet og tillit, fortrolighet, integritet og privatliv, omsorg og eierskap.

Kapittel 2 dreier seg om forskningsetikk i handlingsorientert forskningssamarbeid med mennesker med psykiske problemer.

Kapittel 3 tar opp forskjellen mellom å forske på eller forske sammen med mennesker som hører til "sårbare grupper".

I kapittel 4 handler det om når forskningsmakten utfordres og betydningen av bevisstgjort makt og kritisk refleksjon i fellesskap.

De neste kapitlene tar for seg forskjellige etiske utfordringer med ulike sårbare grupper. *I kapittel 5* drøftes forskningsmorske utfordringer ved feltmetodisk arbeid i egen organisasjon. *Kapittel 6* omhandler døende menneskers rom som forskningsarena. *I kapittel 7* er rammen igjen forskning med personer med langvarig psykisk lidelse og forskerrollen ved kvalitative intervju. Tematikken fortsetter i *kapittel 8*; et essay om etiske utfordringer i et forskningsintervju.

De tre siste kapitlene er mer sosialfaglig orienterte. *Kapittel 9* beskriver følgeforskning og etiske spørsmål i et boligprosjekt.

Kapittel 10 handler om nærvær i forskningsprosjekter knyttet til arbeidslivsforskning. De drøfter det om å sette ord på det tause i arbeidsfellesskapet.

Det siste kapitlet, *kapittel 11*, drøfter etikk og politikk – om etikkens begrunnelse.

Velskrevet

Boken er velskrevet og har mange gode og viktige innspill. Det er et viktig anliggende forfatterne og redaktørene har med å sette ord på og løfte fram de etiske utfordringene dette innebærer.

Det er en tendens til gjentagende tematikk knyttet til sårbarhet, autonomi og samtykkekompetanse hos brukere og behovet for prosessuelt samtykke. Det er en overvekt av kapitler relatert til forskning knyttet til pasienter med psykisk lidelse. Her kunne gjerne erfaringsspennet vært utvidet, for eksempel til forskning innen eldreomsorg, med barn og ungdom – som også regnes som "sårbare grupper". Boken kan imidlertid ha overføringsverdi også til forskning på andre grupper enn de representerte, da tematikken fokuserer de forskningsetiske utfordringene som gjelder "sårbare grupper".

Målgruppe

Bokens målgruppe er ansatte i høgschooler og universiteter som skal forske i sitt praksisfelt, studenter i helsefremmende arbeid og masterstudenter i helse- og sosialfag. Det synes som forfatterne forutsetter en grunnleggende kjennskap til forskningsetiske prinsipper og Helsinkideklarasjonen. Det kunne kanskje vært en fordel med noen konkrete råd men det ville være mot bokens idé slik jeg leser den. Dette fordi kritisk refleksjon i den enkelte situasjon er så sentralt å fremvise fra den enkelte forskers side. Som Hummelvoll innleder sitt kapittel med: "det kommer an på..."!

Nettopp denne usikkerheten som kjennetegner praksisnær forskning, får forfatterne frem. De kritiske refleksjoner, nærhet til seg selv og medforskerne og behovet for å begrunne sine etiske valg både i prinsipper og politikk, blir belyst på en bevisstgjørende og reflekterende måte.

Boken gir således et viktig bidrag til forskningsetikken og egner seg godt for den målgruppen den retter seg inn mot. I tillegg vil jeg anbefale boken for alle medlemmer i forskningsetiske komiteer.

Åshild Slettebø er sykepleier, professor, dr.polit. ved Universitetet i Agder og medlem av Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM).

FORSKNINGSETIKK

B-blad // Returadresse: Forskningsetikk, P.b. 522 Sentrum, 0105 Oslo

Ettersendes ikke ved varig adresseendring, men sendes tilbake til senderen med opplysninger om den nye adressen.

20 ÅR MED FORSKNINGS- ETIKK I NORGE

Jubileumsåret avsluttes med seminar ved landets 7 universitet
Hovedtemaene vil være plagiering og medforfatterskap

HER MØTER DU FORSKNINGSETISKE KOMITEER:

Universitetet i Bergen - 14. oktober

Universitetet i Tromsø - 2. november

Universitetet i Oslo - 18. oktober

Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås - 3. november

NTNU, Trondheim - 19. oktober

Universitetet i Stavanger - 4. november

Universitetet i Agder, Kristiansand - 27. oktober

Mer info: www.etikkom.no

FORSKNINGSETISKE KOMITEER

Prinsens gate 18 // P.b. 522 Sentrum // 0105 Oslo

Telefon 23 31 83 00 // Telefaks 23 31 83 01

post@etikkom.no // www.etikkom.no

NEM

Den nasjonale forskningsetiske komité
for medisin og helsefag

NENT

Den nasjonale forskningsetiske komité
for naturvitenskap og teknologi

NESH

Den nasjonale forskningsetiske komité
for samfunnsvitenskap og humaniora